

CONCEPTES I REFLEXIONS AL VOLTANT DE LA PSICOMOTRICITAT EN PRIMERA INFÀNCIA

Carles A. Montserrat i González

Fisioterapeuta pediàtric i psicomotricista. CDIAP de Mollet del Vallès

RESUMEN

El artículo habla de la psicomotricidad, orígenes y situación actual en nuestro país, así como de las dos principales tendencias: normativa y dinámica; y de los diferentes ámbitos de trabajo. Posteriormente se desarrolla la definición de psicomotricidad dinámica basándose en el concepto de atención a la globalidad. En el marco escolar esta idea de atención integral reivindica el cuerpo y el dialogo tónico, además de aportarnos una visión particular del niño. También se exponen los objetivos y finalidades de la psicomotricidad como práctica que ayuda a un desarrollo armónico de los niños y como puede servir de base para otros aprendizajes. Por ultimo se aportan algunas propuestas sobre las actitudes del educador.

ABSTRACTS

This article addresses the origins and current situation of psychomotricity in Spain. The two methodologies, normative and dynamic are also discussed in terms of their different contexts. Then the dynamic psychomotricity is defined in terms of global attention. In the world of education this concept claims attention for the body and tonic dialog, and give us a particular point of view about children. Then it outlines the objectives of psychomotricity, as a practice that helps children to achieve a harmonious development and it could establish bases for other learning. Finally offers some proposals for disposition of the teacher.

INTRODUCCIÓ. UNA MICA D'HISTÒRIA

La psicomotricitat com a abordatge terapèutic neix a França a començaments del segle XX al camp de la patologia, en l'àmbit de la neuropsiquiatria infantil. Als seus inicis va tenir una funció rehabilitadora i reparadora, és a dir, el seu objectiu era restablir i corregir les funcions motrius afectades a través d'una sèrie d'exercicis. Poc després apareix l'orientació psicodinàmica, centrada en les relacions, el terapeuta es preocupa llavors del subjecte, de la seva expressivitat motriu, tenint en compte tant el cos psicofisiològic com el fantasmàtic.

A Espanya s'introdueix als anys 70, en base als treballs de Wallon i Ajuriaguerra. Troba una millor acollida al sector educatiu que al sanitari. A partir de l'any 1995 es fa extensiu el seu ús en el context educatiu ordinari i d'educació especial.

Segons Berruezo (Berruezo,1996), *“això és paradoxal tenint en compte que el corrent oficial francès es decanta clarament cap a l'àmbit sanitari, reeducatiu o clínic, i a Espanya troba millor acollida al sector educatiu, tant de l'educació especial (cosa que seria raonable) com, sobretot, a l'educació infantil. Aquest fet es deu principalment a la gran tasca de difusió entre el personal docent que van iniciar Lapièrre i Aucouturier”*.

Tot i l'ús generalitzat de la psicomotricitat és una professió no reconeguda. Una formació a la que s'accedeix des de diferents disciplines cosa que a la pràctica no afavoreix l'enteniment entre professionals. També podem trobar la falta d'enteniment entre psicomotricistes formats en diferents línies. Aquesta dispersió entre els professionals formats i la seva escassa consciència col·lectiva no ha permès comptar amb propostes clares per a la creació de la figura professional.

Altres dificultats venen de la pròpia dificultat de delimitar un

camp de treball propi, ja que podríem dir que és una disciplina que estaria situada a la frontera de la fisioteràpia, l'educació física i la psicologia. I de la confusió terminològica que es manté al voltant del terme psicomotricitat, que s'entén simultàniament com una disciplina (la ciència del moviment), com una tècnica (pràctica o teràpia psicomotriu), i com sinònim de l'activitat corporal (destresa psicomotriu).

LÍNIES O TENDÈNCIES

Els autors principals de la **línia normativa** són Le Boulch, Picq i Vayer i Defontaine.

Aquesta tendència atorga més importància als aspectes corporals i motrius i defensa una intervenció dirigida a través d'exercicis, té més en compte l'aspecte físic dels exercicis i parteix d'un diagnòstic d'allò que el nen no sap fer. Les sessions estan programades en funció de les nocions a treballar dedicant un temps determinat a cadascuna. Per tant es treballa de manera analítica amb una estructura de les sessions fixa. L'actitud del psicomotricista tot i ser afectuosa, és directiva i no es tenen en compte els desitjos del nen.

Els autors principals de la **línia dinàmica** són Aucouturier i Lapièrre. Aquesta tendència té en compte els aspectes emocionals del desenvolupament del nen i la formació personal del psicomotricista. Es tracta el cos i el moviment en la seva dimensió afectiva. Es parteix d'allò que el nen té de positiu, d'allò que sap fer, partint de l'activitat espontània, de la vivència i anant cap als aspectes abstractes. L'actitud del psicomotricista és permisible, disponible, amb capacitat d'empatia tònica. El principal problema és la formació de l'educador per a poder acollir les manifestacions subjectives i inconscients del nen que actua en un entorn amb poques restriccions.

DEFINICIÓ DE PSICOMOTRICITAT

N'existeixen moltes de definicions posant de manifest la dificultat

de concretar termes al voltant de la psicomotricitat, aportaré aquí la de la FAPEE (Associació de Federacions de psicomotricitat de l'Estat Espanyol):

“La psicomotricitat és una disciplina que, tenint com a base una concepció integral de l'ésser humà, s'ocupa de la interacció que s'estableix entre el coneixement, l'emoció, el cos i el moviment, i de la seva importància pel desenvolupament de la persona, així com de la seva capacitat per expressar-se i relacionar-se en un context social.[1]

Una definició amplia de la qual es destaquen dos aspectes:

1- **Entendre el cos com a expressió del psiquisme del nen.** Cos entès no solament com a organisme sinó també en la seva dimensió subjectiva. Des d'aquest punt de vista el cos pren un valor de significant d'uns significats que tenen a veure amb la identitat de la persona, amb els seus desitjos, les seves emocions i sentiments, i les seves necessitats.

2- **Entendre el cos com a mitja de relació amb l'altre.**

Aquest cos que s'expressa esdevé significatiu perquè hi ha algú que rep el missatge. És en la relació que els significats prenen sentit. L'Infant és perquè l'altre el reconeix en una relació. Aquesta relació esdevindrà vincle amb aquelles persones amb les que es donin unes condicions privilegiades, per afecte o dedicació. I a través del vincle circularà la comunicació en continua interrelació. Un autèntic diàleg corporal.

Cal observar que la definició no es realitza des d'una orientació instrumental i rehabilitadora del cos, si no des d'una concepció dinàmica que es basa en la relació.

Aquesta **concepció de l'ésser humà com una totalitat** trenca amb el plantejament filosòfic de Descartes d'entendre a l'individu com una dualitat ment-cos, entenent la persona com a una unitat que viu i s'expressa globalment. (10)

Recuperar el cos. Concepte de globalitat.

“El cos en totes les seves dimensions: motriu, cognitiu, emocional conscient, emocional inconscient. Un cos viscut, percebut i representat des de la consciència, i que encaixa i s'adequa als paràmetres reals de l'espai i del temps. Sotmès a les lleis de la maduració biològica, però també a la seva història de relació. Utilitzem el terme de “totalitat corporal” per a significar aquesta manera de relació entre dos pols: funció i imatge. Una imatge que es

connecta i es manifesta a través de les emocions, la pulsio, el desig i que necessàriament s'ha de vehicularitzar a través de la funcionalitat i instrumentalitat del cos.” (Rota, 1997)

Miguel Llorca (Llorca, 2002) diu: *El cos és el gran oblidat de les nostres escoles...* i en distingeix tres nivells.

1er nivell: Cos **instrumental**, funcional, neuromotriu.

2on nivell: Cos **cognitiu**, el cos de la motricitat voluntària, relacional, de les activitats sensorials-perceptives-motrius.

3er nivell: Cos **tònic-emocional i fantasmàtic**, lligat a les vivències afectives, emotives i pulsionals.

També fa referència al **cos de l'educador**, cos que habitualment és intocable i poc utilitzat ja que estem acostumats a intervenir a través de la paraula amb escassa disponibilitat corporal per a respondre a les demandes i necessitats que ens plantegen. La relació mestre-alumne també és una relació psicoafectiva i psicotònica, en la qual cadascú compromet la seva personalitat.

El diàleg tònic

La tensió muscular en repòs és involuntària i inconscient. Llorca, citant a Lapierre parla de tres tipus de regulació tònica que estan més o menys interconnectats: el to postural, el to de sosteniment dels comportaments motrius i el to afectiu que acompanya els estats d'ànim.

I afegeix: *“l'actitud postural més o menys erecta o decaiguda, més o menys estable o desequilibrada, expressa inconscientment les tensions psíquiques, l'estat d'ànim general i el del moment”* (Llorca, 2002). En conseqüència, tot acte motriu, tots els gestos es veuen modificats i convertits en portadors d'un missatge afectiu involuntari. La lectura conscient i inconscient d'aquest tipus de missatge és un element important de la comunicació.

Més enllà de les finalitats de les accions i habilitats motrius que poden tenir un significat en sí mateixes, no hem d'oblidar la dimensió comunicativa i expressiva de la motricitat corporal humana, que en el cas dels

nens petits, constitueix moltes vegades la principal font d'expressió, comunicació i interacció amb l'entorn, un entorn que inclou: l'espai, els objectes i els altres (nens i adults). Serà doncs determinant, la interpretació que l'adult fa de cadascun dels missatges que el nen, mitjançant el seu cos en moviment i el seu to està transmetent i quina resposta ofereix a partir de les interpretacions.

Els primers contactes del nen petit amb el món els fa a través del to muscular. Les primeres vivències són a través del cos dels altres. Amb la maduració del sistema nerviós aconseguirà realitzar accions representades prèviament. Amb la pràctica dels moviments en relació amb l'entorn, el nen aprèn a organitzar el món i conèixer-lo.



xer-se a sí mateix, organitzant la seva imatge corporal. S'anomena **concepte d'estructuració recíproca**, els nens organitzen mica en mica el món a partir del seu propi cos i en la relació que estableixen amb les persones i objectes que els rodegen.

Per a que existeixi un diàleg tònic en la relació ha d'haver un acord entre les dues persones. Es requereix d'una certa disponibilitat corporal per part de l'adult, per poder respondre al nen, per connectar allò que és tònic i afectiu.

És l'emoció la que origina el moviment, però després és necessari el seu control per a una correcta execució, la base fonamental de la comunicació s'establirà sota les seves formes més primitives i espontànies: la tensió tònica, el moviment i el gest.

APLICACIONS, ÀMBITS I NIVELLS D'INTERVENCIÓ

"La intervenció psicomotriu es dirigeix tant a subjectes sans com a aquells que pateixen qualsevol tipus de trastorn, limitació o discapacitat, a qualsevol edat, i consisteix en un plantejament preventiu, educatiu o terapèutic realitzat a partir de la vivència corporal". (Berruezo 1996)

Treball preventiu: als centres d'estimulació, llars o escoles infantils amb l'objectiu d'evitar trastorns o la reducció de possibles conseqüències de factors de risc. Igualment es pot fer un treball preventiu de situacions que afecten la vivència del cos com succeeix en l'embaràs i el part o la degeneració de la tercera edat.

Treball educatiu: escoles d'educació infantil i primària. Orientat a l'atenció dels trastorns i a conduir el desenvolupament pels canals de l'adaptació i els ajustaments als aprenentatges. En aquest nivell d'intervenció educativa intentarem ajudar el nen en el seu itinerari de maduració cap a un desenvolupament harmònic i global. Això suposa una gran tasca preventiva que realitzen els centres educatius i que molt sovint no esta prou reconeguda.

Treball reeducatiu o terapèutic: orientat a casos patològics, a la rehabilitació de trastorns psicomotrius, tant primaris com secundaris a una altra alteració. Pot aplicar-se a qualsevol edat, orientada no tant a l'adquisició funcional d'habilitats com a la integració personal i millora de les relacions del món que rodeja a l'individu. Des d'un punt de vista dinàmic ens interessa restaurar en el nen una dinàmica de comunicació, a partir d'establir una relació transferencial i segurant que li permeti accedir a la creativitat i al pensament.

FINALITAT I OBJECTIUS DE LA PSICOMOTRICITAT

Per a la Lola Garcia (Garcia, 2006) és una manera de fer, de ser i d'estar amb el nen. Que parteix d'una manera d'entendre el nen i el seu desenvolupament. I al mateix temps és una proposta per ajudar en l'evolució del nen i acompanyar-lo en la construcció de la seva identitat.

Visió del nen

El nen és un ser d'acció i de globalitat. La globalitat implica que en qualsevol acció del nen es produeix una simultaneïtat afectiva, cognitiva i motriu. Entenem al nen com un ésser diferent, original, amb una expressivitat pròpia. L'expressivitat psicomotriu és la manera particular que té cada nen de ser i estar en el món i en la relació. Ens parla de la seva identitat i de la seva individualitat

com a subjecte.

Entenem per globalitat la interacció entre els aspectes motrius, cognitius i emocionals de la persona. Aquesta interrelació es dona durant tota la vida de l'individu però especialment a l'etapa 0-6 anys. A partir dels 6-7 anys el nen s'obre al pensament operatiu i pot descentrar-se de les seves emocions.

La psicomotricitat busca una interacció que consideri la globalitat a partir de les aportacions teòriques de diferents línies i autors. Té com a objectiu principal assolir un desenvolupament global integral, és un procés que va cap a una realitat corporal integrada. Com a objectius específics afavorir la vivència corporal, la percepció corporal i la representació corporal.

"L'objectiu de la psicomotricitat no és l'autonomia motriu sinó psicomotriu, és a dir, que el subjecte, conscient i de forma gratificant per a ell, es troba en condicions d'utilitzar el moviment funcionalment per a sí mateix i per als altres, tant en el pla instrumental com operatiu, tant en el pla psicològic com comunicatiu... ..podem establir com a principal finalitat de la Psicomotricitat el desenvolupament de les competències motrius, cognitives i socioafectives que es posen de manifest a partir del joc i del moviment". (Llorca 2002)

"Una practica que té un objectiu prioritari i fonamental: afavorir i potenciar l'adaptació harmònica de la persona al seu medi, a partir de la seva pròpia identitat. Una identitat que es fonamenta i es manifesta a través del cos. I un cos que s'expressa a través de les relacions que estableix amb el temps, l'espai i els altres". (Rota, 1997)

Objectius

Ajudar el nen en un itinerari maduratiu que va:

- de la dependència a l'autonomia
- de la impulsivitat a la reflexió
- de la globalitat a la diferenciació

Expressivitat motriu

Manera de ser particular que ens fa diferents.

"El nen és un ser d'impulsivitat motriu, té necessitat d'exercir tot el seu poder a través de la impulsivitat motriu, i que aquesta sigui acceptada i reconeguda. De fet l'agressivitat (destrucció), possessió (tenir), reproducció (repetir) són les formes frustrades de la seva manera de ser, però també són preludis a la construcció, a la pèrdua i a la invenció". (Aucouturier, 1994)

Comunicació

És una conquesta que suposa passar de la fusionalitat a la separació i a la diferenciació, és a dir, a l'existència del TU i el JO.

"Comunicar-se és una necessitat vital per a existir com a subjecte. Un nen que comunica no té problemes afectius majors, està bé amb sí mateix, gaudeix de la vida i la comparteix. Ell existeix, ell té el seu lloc". (Aucouturier, 1994.)

“Formar el nen en el plaer de comunicar, és davant de tot, fer-lo sociable, però també, ajudar-lo a sortir de sí mateix. El plaer de l’acció reforça el sentiment d’un mateix, però simultàniament crea la base per a ser responsable i creatiu”. (Aucouturier, 1994.)

Creació

La capacitat de crear és un índex del benestar del nen i una prova de la seva seguretat afectiva. És una expressió del seu mon interior que precisa un adult que percebi, valori i retorni una imatge d’aquesta creació de manera que pugui progressar.

“L’acte de crear, per l’alliberament que produeix, acostuma el nen a retrocedir respecte als seus actes creatius. Ell es converteix en l’espectador de l’actor que ell ha estat. La creació afavoreix la descentralització, indispensable per a l’evolució del pensament del nen”. (Aucouturier, 1994)

Pensament. El plaer de l’activitat operativa

L’accés al pensament operatiu implica descentrar-se, posar-se al lloc de l’altre, prendre distància de l’emocionalitat. Suposa posar una mirada més allunyada i objectiva sobre el mon exterior.

“Això suposa deixar enrere el període simbiòtic i el període d’omnipotència del nen. Per tant, el nen s’allibera de la influència emocional imaginària. El nen necessita temps de comprensió per part dels adults, per a que els seus fantasmes corporals es dissolguin amb el plaer que li suposa actuar i jugar. La descentralització pot ser considerada com el punt d’articulació entre l’afectivitat i l’operativitat”. (Aucouturier, 1994)



EVOLUCIÓ I CONTINGUTS

La proposta que es deriva de la Pràctica Psicomotriu d’Aucouturier, que consisteix a treballar la globalitat corporal abans dels tres anys i de treballar el temps i l’espai des dels tres a set anys és totalment coherent amb l’evolució dels diferents conceptes psicomotrius.

Pel que fa al desenvolupament cognitiu, l’activitat corporal optimitza el desenvolupament cognitiu mitjançant la selecció d’estímul adequats en relació a la qualitat i quantitat.

La pràctica psicomotriu afavoreix també, de manera preventiva, la maduració i l’adquisició de les habilitats essencials per als aprenentatges escolars. Com, per exemple, el domini postural, tònic i respiratori; el coneixement de l’esquema corporal, de la dreta i l’esquerra i dels eixos imaginàries del cos; la capacitat d’iniciar i inhibir els moviments coordinadament; la coordinació psicomotriu; l’orientació espacial i temporal, etc. L’educació psicomotriu pot servir com a prevenció i optimitzador dels aprenentatges esco-

lars, preparant-los i consolidant-los.

Cal tenir en compte també, com el nen, a partir de l’activitat psicomotriu entra en contacte amb els altres nens i amb els adults, en una determinada relació corporal i dins d’unes coordenades espai-temps. El joc entre el plaer i el desplaer, entre l’èxit i la frustració, adequada a la seva edat; entre l’ambivalència de donar i rebre... configuren el seu desenvolupament afectiu i social, quan, mitjançant el joc psicomotor simbòlic, evoluciona de l’egocentrisme a la sociabilitat.

Arnaiz (Camps, 2006) assenyala que l’esquema corporal es manifesta com la noció organitzadora del mon, i com, a partir d’aquest esquema, es converteix en l’estructuració espai-temps, que apareix com a requisit indispensable de tot aprenentatge escolar.

En paraules de Garcia i Holgado, l’educació psicomotriu: *“estimula l’aparició de la funció simbòlica a l’etapa preoperacional, ja que l’acció repetida i enriquida amb noves experiències interioritza la intel·ligència sensoriomotriu fins a assolir la diferenciació entre el significat i el significat. El nen ja no necessita actuar a l’espai exterior, a l’acció, sinó que pot fer-ho a l’espai representatiu”* (Garcia i Holgado, 1990).

El joc sensorial, motriu, psicomotriu i simbòlic, que és un contingut bàsic de la pràctica psicomotriu, afavoreix l’evolució del pensament preoperatiu (caracteritzat pel sincretisme, per la transducció, per l’artificialisme, pel finalisme, per l’egocentrisme i per l’animitisme) cap a la conquesta d’operacions lògiques i concretes, on les nocions de reversibilitat, conservació, identitat, classificació, seriació, etc., es poden desenvolupar mitjançant els continguts propis de la pràctica psicomotriu quan s’utilitza el cos com a recurs integrador de continguts propis i de processos: tonic-motrius, cognitius, afectius i socials, expressius, mitjançant el joc

psicomotriu reglat.

A partir dels 7-8 anys, aproximadament, es produeix un canvi en el nen: s’obre cap al pensament operatiu i pren consciència del fet que existeix al mon amb un suport corporal. D’aquí prové el seu interès per les sensacions cinestèsiques, per la transformació de la seva morfologia, per la seva musculatura, per la seva pròpia habilitat i les potències físiques i pels jocs sotmesos a jocs i normes. Ja pot posar distància entre el mon i les seves emocions, sense que sigui necessari un contacte total de qualitat tònica i emocional que l’envolta. Per això necessita menys la seva expressivitat psicomotriu, pot mediatitzar les seves emocions i la seva vida fantàstica mitjançant el llenguatge i les altres activitats expressives i simbòliques; i això li permet tenir una mirada diferent sobre el mon exterior. Així es transforma el llenguatge verbal en un instrument de representació relacional; gràcies a aquest llenguatge es pot distanciar d’allò que viu, d’allò que ha viscut, d’allò que vol viure,

mentre que abans només vivia.

Resumint:

- o De 0 a 3 anys el fet més important en relació a la pràctica psicomotriu és que el nen pugui experimentar la globalitat corporal a partir de les activitats sensoriomotrius.
- o De 3 a 6 anys, l'activitat del nen ja no està tan centrada al seu propi cos perquè l'interès es desplaça cap al temps i l'espai. El nen un cop s'ha situat respecte del seu propi cos, és capaç, d'accedir a l'espai i al temps que l'envolta.
- o A partir dels 7-8 anys es pot intervenir directament mitjançant l'estructuració motriu. La pràctica psicomotriu ja no representa més el camí real de desenvolupament del nen, excepte algunes excepcions.
- o A l'adolescència, quan es produeix el canvi de la imatge corporal, les activitats motrius poden ajudar a reestructurar la seva imatge. (Camps, 2006)

EL MARC D'INTERVENCIÓ EDUCATIU

Tota proposta educativa primerament hauria de tenir en compte els problemes afectius del nen, donar-li la possibilitat de fer-los aflorar i tractar de resoldre'ls. Ara bé, el cos no exclou mai els problemes afectius, al contrari els integra profunda i permanentment. El cos no menteix, és el suport real de les relacions; actualment, al sistema educatiu, el cos porta amb ell mateix massa carregues cognoscitives i ha de quedar-se mut i anquilosat.

L'acció educativa consisteix en ajudar el nen a dominar la seva impulsivitat motriu, sempre molt carregada de sentiments, fins que arribi a gaudir dels matisos del moviment de l'acció.

La pràctica psicomotriu educativa i preventiva, tal i com ho concebeix Aucouturier (Aucouturier, 1994), és la forma ideal a través de la que el nen pot descarregar la seva impulsivitat motriu sense culpabilitat. Aquesta descarrega sembla la condició essencial per al seu equilibri afectiu.

Proposem respectar:

- El plaer de fer i desfer
- El plaer de no fer tot allò que es pot fer (el plaer de la frustració del fet)
- el plaer de fer sense fer (imaginar el fet, representar-lo), el plaer de pensar.

Un bon programa per a l'escola bressol: del plaer d'actuar al plaer de pensar.

L'educador

L'aspecte sensoriomotor i l'emocional només poden ser deixats enrere si es viuen lliurement dins d'un marc segur, en presència d'un adult format per a comprendre i desenvolupar aquesta estratègia.

Ajudar no vol dir donar pressa o manipular abusivament per a ofegar des del primer moment les potencialitats del nen; és sobretot permetre-li ser subjecte únic, diferent d'altres en la seva forma de comunicar, d'expressar-se i de pensar.

L'ajuda educativa segons Aucouturier, suposa per part de l'educador una capacitat de reflexió sobre ell mateix, amb el fi d'evitar que el nen es converteixi en objecte de les seves manipulacions afectives expressives. Els "a priori" projectats sobre els nens no

son dignes d'un educador. Acollir, escoltar, escoltar-se, comprendre, comprendre's, esperar, conciliar-se, proposar, ser ferm; són la base d'un sistema d'actituds coherents per ajudar al nen en el seu procés de maduració.

"Afavorir un desenvolupament harmoniós, és sobretot, donar-li la possibilitat d'existir com a persona única en el futur, és per tant, oferir-li les condicions més favorables per a comunicar, expressar-se, crear i pensar". (Aucouturier, 1994)

Nota:

[1] GRUP DE TREBALL DE PSICOMOTRICISTES DE L'ASSOCIACIÓ CATALANA D'ATENCIÓ PRECOÇ. "Document marc: La psicomotricitat en atenció precoç." Barcelona, Maig 2007

Referències Bibliogràfiques

- AUCOUTURIER, B.; DARRAULT, I.; EMPINET, J.L.; "La práctica psicomotriz. Reeducación y terapia." Ed. Científico-Médica, Barcelona, 1985.
- AUCOUTURIER, BERNARD. "Los fantasmas de acción y la práctica psicomotriz". Ed. Graó, 2004.
- AUCOUTURIER, BERNARD. "Conferencia Lille." Abril. 1994
- BERRUEZO Y ADELANTADO, PEDRO PABLO. "El cuerpo, el desarrollo y la psicomotricidad." *Psicomotricidad, Revista de Estudios y experiencias*, nº 49. 1995.
- BERRUEZO Y ADELANTADO, PEDRO PABLO. "La psicomotricidad en España: de un pasado de incompreensión a un futuro de esperanza." *Psicomotricidad, Revista de Estudios y experiencias*, nº 53. 1996.
- CAMPS LLAURADO, CORI. "Revisió dels continguts de la psicomotricitat." "Els diferents continguts de la psicomotricitat des del punt de vista de la globalitat." "La intervenció psicomotriu en els diferents moments evolutius." *Intervenció psicomotriu en clínica i aprenentatge. Curs 2005-2006. Apunts.*
- GARCIA, M. J. y HOLGADO, A. "Metodologías de intervención psicomotriz en el aula y propuesta de diseño curricular." Salamanca. Amarú. 1990.
- GARCÍA OLALLA, LOLA. "Objetivos y niveles de la práctica psicomotriz." *Intervenció psicomotriu en clínica i aprenentatge. Curs 2005-2006. Apunts.*
- GRUP DE TREBALL DE PSICOMOTRICISTES DE L'ASSOCIACIÓ CATALANA D'ATENCIÓ PRECOÇ. "Document marc: La psicomotricitat en atenció precoç." Barcelona, Maig 2007.
- LLORCA LLINARES, MIGUEL. "La práctica psicomotriz: Una propuesta educativa mediante el cuerpo y el movimiento." Ed. Aljibe, Málaga, 2002.
- RODRIGUEZ, JOSE ANGEL. "¿Qué sería entonces, lo específico de la práctica psicomotriz?" *Revista de l'Associació Catalana d'Atenció Precoç*, núm. 28, 2007.
- ROTA IGLESIAS, JOSEP. "Marco específico de la práctica psicomotriz." *Dossier. Entrelineas*. Abril, 1997.

